

УДК 347.764 (477)

Н. Пацурія, канд. юрид. наук, докторант

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО ПРАВА

В статті досліджуються проблемні питання визначення предмета правового регулювання страхового права та відмежування страхових правовідносин від суміжних правовідносин.

Ключові слова: страхове право, предмет правового регулювання.

В статье исследуются проблемные вопросы определения предмета правового регулирования страхового права и отграничения страховых правоотношений от смежных правоотношений.

Ключевые слова: страховое право, предмет правового регулирования.

The article investigates the problems definition of the legal regulation of the insurance law and insurance relationships and separation from adjacent relationships.

Key words: insurance law, the subject of legal regulation.

Головним системоутворюючим критерієм поділу права на певні структурні одиниці є наявність суспільних відносин, що складають предмет правового регулювання. Наявність дискусії про предмет правового регулювання страхового права пояснюється складністю вирішення важливих теоретичних проблем що виникають при здійсненні страхової діяльності та реалізації страхових правовідносин.

В юридичній літературі предмет правового регулювання визнається матеріальним критерієм розмежування норм права, оскільки під ним розуміються якісно відокремлені групи суспільних відносин, які за своїм глибинним економічним і соціально – політичним змістом вимагають окремого, самостійного і своєрідного юридичного впливу [22, с.353-354]. При цьому, в науці не безспірно визнається думка про те, що предмет правового регулювання є єдиним визначальним критерієм для існування певної юридичної сукупності (галузі, комплексної галузі, підгалузі) у структурі системи права.

Страхове право є комплексним утворенням, що поєднує публічно-правові та приватноправові засади, проте відсутність єдиного наукового підходу до визначення предмету правового регулювання страхового права не дає однозначної відповіді на питання щодо відмежування страхових правовідносин від суміжних правовідносин.

На нашу думку, комплексний характер страхового права не викликає сумніву. Страхові відносини за своєю юридичною природою поділяються на публічно-правові та приватноправові, і вказаний поділ має першочергове значення для визначення типу та методології правового регулювання, але не відповідає практичним потребам відособлення страхових правовідносин від суміжних, що негативно впливає на визначення предмету правового регулювання страхового права.

Актуальність досліджуваної теми полягає в тому, що господарсько-правова концепція, яка передбачає комплексне застосування приватноправових та публічно-правових елементів регулювання страхових відносин з метою забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, встановлення єдиного господарського правового порядку при здійсненні страхової діяльності й реалізації страхових правовідносин та усунення можливих диспропорцій (конфліктів) при реалізації приватних і публічних інтересів, дає змогу визначитися із предметом правового регулювання страхового права та відмежування страхових правовідносин від суміжних правовідносин, які характеризується ознакою комплексності.

Теоретичну основу для написання статті становлять праці: Алексєєва С.С., Беккіна Р.І., Беляневич О.А., Бобкової А.Г., Васильєва А.М., Граве К.А., Діденка А.Г., Єлкіна М.А., Ідельсона В.Р., Іпатова А.Б., Корчевської Л.І., Лунца Л.А., Мамедова А.А., Мена Е.М., Райхера В.К., Серебровського В.І., Смірної М.Б., Сорокіна В.Д., Су-

лейменова М.К., Тарабаріна Б.С., Ульяніщева В.Г., Урманцева Ю.А., Черданцева А.Ф., Шалагіної М.А., Шимінової М.Я., Янішена В.П. та інших вчених, які у різні часи досліджували питання визначення та сутності предмета правового регулювання як загальної юридичної категорії, та як предмета правового регулювання галузевих юридичних наук.

Цілями статті є дослідження проблемних питань визначення предмета правового регулювання страхового права та відмежування страхових правовідносин від суміжних.

Зрозуміло, що сутність дискусійності питання про предмет правового регулювання страхового права пов'язана передусім із проблемою існування комплексних утворень в праві, з огляду на те, що переважна більшість сучасних науковців визнає за страховим правом ознаку комплексності [16; 1; 10; 8; 27; 19; 26]. На нашу думку поділ права на галузі, підгалузі, інститути, субінститути, є суто механістичним, адже поділ об'єкта на окремі складові унаочнюється саме в класичних галузях права, проте при дослідженні питань комплексності в праві виявляється небезспірним [11, с.35].

За визначенням А. М. Васильєва, система права – це правова абстракція, яка слугує вираженням зв'язків і єдності правових норм, їх внутрішніх взаємозалежностей. Принциповим для розкриття змісту даної категорії є положення про об'єктивні підстави системи права, які полягають у економічних відносинах, у специфіці та предметних особливостях [курсів наш – П.Н.] регульованих нормами права суспільних відносин [6, с.166], які складають предмет правового регулювання галузевих юридичних наук.

Суспільні відносини це стабільні, стійкі, повторювані моменти спільної діяльності людей в різних сферах суспільного буття. З огляду на це, предмет правового регулювання, розглянутий крізь призму регулювання суспільних відносин нормами права, є ні що інше, як закріплена в нормах права існуюча, сформована, стабільна і постійна структура людської діяльності, її окремих видів з метою її захисту від порушень, а також подальшого розвитку. На думку науковців різноманітність видів та багатовекторність господарської діяльності є підставою для формування, безлічі видів суспільних відносин [19, с.56].

Теорія страхового права визначає *страхову діяльність* як врегульовану нормами права господарську діяльність страхової організації, що здійснюється на підставі ліцензії, по організації і безпосередньому наданню страхових послуг, яка пов'язана із формуванням, управлінням страховими фондами, та здійсненням майбутніх страхових виплат у разі настання страхових випадків, передбачених договором страхування або чинним законодавством з метою захисту майнових інтересів страховальників (застрахованих, інших третіх осіб).

З огляду на те, що страхова діяльність має свій предмет (вона покликана задовольняти серйозні суспільні потреби та виконувати важливі функції в суспільстві), вона потребує належного правового впорядкування, що і зумовило формування в Україні законодавства про страхову діяльність. Це спеціальне законодавство має свій спеціальний об'єкт регулювання – страхову діяльність, який (об'єкт регулювання) мусить бути чітко окреслений за змістом, колом осіб, умовами функціонування тощо.

Наявність дискусії про предмет правового регулювання страхового права пояснюється складністю вирішення важливих теоретичних проблем що виникають при здійсненні страхової діяльності та реалізації страхових правовідносин.

Зрозуміло, що при реалізації страхових правовідносин у сфері господарювання виникає безліч видів суспільних відносин. В контексті аналізованого питання доречно наголосити, на тому, що класичний підхід до визначення страхових правовідносин розглядається на тлі науки цивільного права. В галузевих наукових дослідженнях, спеціальній юридичній літературі [17; 23; 5; 18; 24] та в чинних нормативно-правових актах [15] страхові відносини розглядають як вид цивільно-правових відносин які переважним чином носять зобов'язальний характер і виникають на підставі договору між страховим і страхувальником. Як наслідок робиться висновок про те, що страхове право є інститутом цивільного права.

До наведених міркувань слід внести певні зауваження. На нашу думку, науковий підхід за яким страхові відносини визначають суто як цивільно-правові є хибним.

Так, страхувальник – фізична особа (як головний учасник страхових цивільно-правових відносин) укладаючи договір страхування із страховиком вступає з ним перш за все у фінансові правовідносини щодо сплати страхових платежів. Крім того, фінансово-правові відносини виникають зокрема: при достроковому припиненні дії договору страхування (коли страховик в порядку передбаченому ст.28 Закону України "Про страхування" зобов'язаний повернути страхувальнику частину страхового платежу); при отриманні страхового відшкодування у разі настання страхового випадку; при необхідності внесення страхувальником наступної (чергової) частини страхового платежу у разі укладання договору страхування на умовах розстрочення платежу; при формуванні страховиком страхових резервів тощо.

Слід звернути увагу не те, що з точки зору фінансового права страхування – це сукупність *фінансово-правових* [курсив наш – П.Н.] норм, які регулюють відносини з формування цільових фондів грошових коштів, призначених для відшкодування збитків, завданих внаслідок реалізації певних страхових ризиків (природного, техногенного, соціального та іншого характеру), передбачених законом та/або договором, шляхом розкладки суми збитків між учасниками формування цих фондів [28].

На нашу думку, вказане визначення є занадто вузьким навіть в межах фінансово-правової науки, адже вказує на страхування як фінансово-правову категорію виключно у разі акумуляції коштів страхового фонду (формування страхових резервів). Проте фінансово-правові норми встановлюють: вимоги до платоспроможності страховиків; напрями цільового використання коштів страхових резервів та порядок і принципи їх інвестування; форми та засоби державного контролю (нагляду) за фінансовою діяльністю страховиків; порядок та умови сплати податків тощо.

Відносини публічно-правового характеру, які *a priori* не є цивільно-правовими в сфері страхування виникають між страховиком і страхувальником у разі укладення договору

обов'язкового страхування. За таких умов підставою виникнення страхових правовідносин є закон (норма права) а договір (поліс страхування) лише їх закріплює.

Згідно ст. 126 Кодексу України про адміністративні правопорушення України (далі – КУпАП) [9] у разі відсутності у страхувальника полісу обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів до нього можуть бути застосовані заходи адміністративного впливу, а вказану групу відносин слід віднести до адміністративно-правових.

Страховик як безпосередній учасник страхових правовідносин з метою належного здійснення страхової діяльності (надання страхових послуг) зобов'язаний дотримуватися обов'язкових процедур державної реєстрації та ліцензування, що обумовлює існування господарських правовідносин, які також знаходять свій прояв при здійсненні державного нагляду (контролю) за страховою діяльністю.

Зовнішньоекономічні відносини виникають і реалізуються при здійсненні операцій із перестрахування ризиків у страховиків / перестраховиків нерезидентів.

Крім того цивільно-правові дослідження в галузі страхування також доводять хибність підходу віднесення страхових відносин до інституту цивільного права [21; 25]. Так, окремі науковці в рамках названого інституту виділяють певні конгломерати правових норм, які жодним чином не поіменують, але які за всіма ознаками є окремими правовими інститутами. В.П. Янішен досліджуючи поняття і ознаки страхових правовідносин в Україні і визначаючи страхове право як галузь цивільного права, розглядає окремі види правовідносин (страхування життя, страхування здоров'я на випадок хвороби, страхування від нещасних випадків, особисте страхування на транспорті, медичне страхування (безперервне страхування здоров'я), страхування майна, страхування фінансових ризиків, страхування відповідальності) [29], як окремі правові інститути. Таким чином фактично, за концепцією науковця, страхове право як інститут цивільного права містить у своєму складі окремі інститути, що не є вірним.

Викладене доводить хибність наукового підходу стосовно віднесення страхових правовідносин виключно до цивільно-правових, проте було б вкрай невірним заперечувати їх наявність.

Також слід звернути увагу, на те, що не всі відносини, які пов'язані із захистом майнових інтересів заінтересованих осіб можна назвати страховими. В контексті розгляду цього питання та окреслення відносин які виникають у страховій діяльності доречно торкнутися проблеми розмежування та співвідношення таких категорій як "страхування", "страхова діяльність", та "соціальне страхування", які формують зміст відповідних правовідносин.

Відповідно до ч.2 преамбули Закону України "Про страхування" дія вказаного Закону не поширюється на соціальне страхування. В свою чергу наукові дослідження в галузі соціального страхування визначають його як форму соціального захисту населення, систему заходів щодо матеріального забезпечення та соціального обслуговування в старості, на випадок тимчасової або постійної втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття та в інших випадках, передбачених законодавством [7].

При цьому фахівці наполягають на тому, що соціальне страхування це складне економічне та правове явище що є формою *соціального забезпечення* [курсив наш – П.Н.], яке, в свою чергу є частиною соціального захисту [4].

За механізмом реалізації соціальне страхування визнається основною формою захисту від

соціально-

економічних ризиків, тому що воно поширюється на економічно активне населення, тобто на осіб, які мають трудові доходи, що є підґрунтям для нарахування страхових внесків. Страхові внески акумулюються в страховому фонді, відокремленому від державного й місцевого бюджетів, з якого при настанні страхового випадку надається забезпечення.

Натомість, при здійсненні страхової діяльності шляхом надання страхових послуг метою страхування є захист майнових інтересів страхувальників. Страхові внески страхувальників є основним джерелом формування страхових резервів, які утворюються страховиками з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування залежно від видів страхування (перестраховання).

Правосуб'єктність страхувальника у правовідносинах із соціального страхування виникає з моменту його реєстрації платником страхового внеску. За характером здійснюваної діяльності страхувальників можна класифікувати на такі групи: 1) роботодавці; 2) працівники; 3) фізичні особи-підприємці; 4) фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно; 5) військовослужбовці та прирівняні до них особи; 6) фізичні особи, які виконують іншу суспільно корисну діяльність, тобто які виконують трудову або пов'язану з нею соціальну функцію [2]. На відміну від страхових правовідносин, де страхувальниками визнаються юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України. При цьому дієздатність страхувальників – фізичних осіб виникає з моменту їх повноліття, а правосуб'єктність страхувальників – юридичних осіб – з моменту їх державної реєстрації. Крім того, страхувальники можуть укладати із страховиками договори страхування на користь третіх осіб (застрахованих осіб, вигодонабувачів).

У правовідносинах із загальнообов'язкового державного соціального страхування страховиками виступають – фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) пенсійний, 2) накопичувальний, 3) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими похованням, 4) медичного страхування, 5) від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, 6) на випадок безробіття. Слід звернути увагу та той факт, що представник науки права соціального забезпечення наголошують, що діяльність недержавних пенсійних фондів не є складовою системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, оскільки через ці фонди здійснюють не пенсійне страхування, а пенсійне забезпечення, яке до того ж не є державним [курсив наш – П.Н.] [2].

Відповідно Закону України "Про страхування" страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно з Законом України "Про господарські товариства" та "Акціонерні товариства" з урахуванням особливостей, передбачених Законом України "Про страхування", а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Крім того, відповідно до Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про страхування" від 7 липня 2005 року [13], який набуває чинності через п'ять років після вступу України до СОТ (тобто у травні 2013 року) страховиками визнаватимуться зареєстровані Уповноваженим органом відповідно до цього Закону та законодавства України постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також одержали у встановленому порядку

ліцензію на здійснення страхової діяльності (далі – філії страховиків-нерезидентів).

Теорія страхового права в якості страхової компанії, яка згідно законодавства підпадає під термін "страховик" і є головним спеціалізованим суб'єктом страхової діяльності розуміє фінансову установу, створену у встановленому законом порядку у формі господарського товариства, що здійснює страхову діяльність на підставі ліцензії, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю у відповідності до закону і установчих документів [12].

Наведене доводить наявність різниці між головними учасниками відносин із страхування та соціального страхування, що обумовлює різницю в порядку їх створення, легітимації, функціональному призначенні та місці у соціально-економічній системі України.

Соціальне страхування так як і правовідносини із страхування, які забезпечуються страховою діяльністю мають дві форми: обов'язкову та добровільну.

Обов'язкове соціальне страхування – це державне, відрізняється від загальнообов'язкового особистого наступним: є тільки державним; страховики функціонують на паритетних засадах; принципами субсидування, забезпечення рівня життя, не нижче прожиткового мінімуму; характером забезпечення; сферою дії; підставами організації (соціальний ризик); засобом встановлення (імперативний) та соціально-правовою природою страхових внесків. Соціально-правова природа страхових внесків, на думку автора, проявляється в тому, що: 1) вони є одночасно гарантією соціального забезпечення конкретної особи та джерелом коштів солідарної системи; 2) імперативний порядок визначення розміру тарифу здійснюється з дотриманням принципу рівності.

Відповідно до чинного законодавства України на добровільне соціальне страхування поширюються принципи загальнообов'язкового, особи набувають статусу застрахованих, як за загальнообов'язковим, що свідчить про державність добровільного страхування. Добровільне страхування є соціальним з огляду на наступне: 1) виконує функції основної та додаткової форми соціального забезпечення; 2) однорідність відносин добровільного та обов'язкового соціального страхування обумовлена соціальними ризиками (їх зміст однаковий, метод правового регулювання – різний); 3) до соціального забезпечення відносять системи, що функціонують, як результат спільних дій підприємців і працівників. Критеріями розмежування добровільного соціального страхування від обов'язкового соціального є залежність виникнення страхування від волі особи, порядок встановлення прав і обов'язків суб'єктів страхування (шляхом укладання договорів про соціальне страхування) та ролі держави в його здійсненні.

Особливістю страхової діяльності, як виду господарювання є поєднання приватних і публічних ознак, що виявляються, зокрема, в процесі безпосереднього здійснення страхування шляхом укладання страховиком договорів із страхувальниками (при проведенні добровільних видів страхування), і при проведенні обов'язкових видів страхування, що здійснюється на підставі прямої вказівки закону.

Відповідно до чинного законодавства (Ст.5 Закону України "Про страхування") страхування в Україні проводиться у двох формах: добровільній і обов'язковій. Добровільне страхування здійснюється відповідно до чинного законодавства на підставі договору страхування. Види обов'язкового страхування встановлюються Законом України "Про страхування" (ст.7) і проводяться на підставі Постанов Кабінету Міністрів України або окремих Законів України, які встановлюють порядок і

особливості проведення конкретного виду обов'язкового страхування або окремих законів [14].

Держава встановлює обов'язкове страхування в тих випадках, коли страховий захист певних об'єктів пов'язаний з інтересами всього суспільства.

При добровільному страхуванні передбачається, що всі істотні умови договору страхування визначаються виключно за згодою сторін. При здійсненні обов'язкового страхування істотні умови визначаються на підставі відповідних законодавчих актів. Згідно із Законом України "Про страхування" для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України або Верховна Рада України встановлюють порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків (Ст.5 Закону України "Про страхування").

Проведений аналіз наукових категорій "страхування" та "соціальне страхування", дає підстави стверджувати, що вони співвідносяться лише термінологічно, проте за основними ознаками такими як мета, суб'єктний склад та їх правове становище, мета та механізм забезпечення, порядок формування фондів та механізм їх витрачання, підстави виникнення – не співпадають. З огляду на викладене соціальне страхування необхідно відносити до виду соціального забезпечення.

Запозичення наведеної термінології законодавством про соціальне страхування не є правомірним, адже призводить до змішування основних понять, які формують зміст правовідносин, які за своєю суттю, механізмом реалізації та призначенням відрізняються від соціального забезпечення.

Саме тому, з метою уніфікації юридичної термінології та належного правового регулювання різних за своїм змістом правовідносин вважаємо за доцільне внести зміни до чинного законодавства України в частині застосування терміну "страхування" до правовідносин змістом яких є захист майнових інтересів юридичних та фізичних осіб шляхом надання страхових послуг за рахунок сформованих страхових фондів, що формуються суб'єктами страхової діяльності з метою здійснення майбутніх страхових виплат у разі настання страхових випадків, передбачених договором страхування або чинним законодавством.

Наведене вище доводить існування в суспільстві специфічних страхових відносин, які поєднані єдиною метою – захисту майнових інтересів учасників страхових правовідносин, яка, без сумніву, становить мету страхового права.

Викладене дозволяє визначити предмет правового регулювання страхового права є врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають в сфері економіки між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, з приводу компенсації завданих збитків за рахунок заздалегідь акумульованих коштів, шляхом формування спеціально створеного страхового фонду заінтересованим особам, які зазнали збитків внаслідок настання страхових випадків.

Проведене дослідження доводить, що страхові правовідносини у сфері господарювання є окремим видом господарських правовідносин, які посідають власне місце в системі соціальних регуляторів страхових відносин поряд із нормами права.

Перспективи подальших розвідок у напрямку визначення та обґрунтування предмету правового регулю-

вання страхового права, а також його відмежування від інших правових категорій повинні сприяти розвитку науки страхового права та активізації наукових досліджень.

Список використаної літератури. 1. Алексеев С.С. Об отраслях права // Советское государство и право. – 1972. – №3. – С. 10-17. 2. Андрій В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 "Трудове право; право соціального забезпечення" / В.В. Андрій. – Луганськ, 2011. – 20 с. 3. Андрущенко Л.В. Державно-правове регулювання страхування у сфері зовнішньоекономічної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / Л.В. Андрущенко. – Київ, 2008. – 20 с. 4. Бермічева О.В. Соціальна функція в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / О.В. Бермічева. – Харків, 2002. – 20 с. 5. Блащук Т.В. Цивільно-правове регулювання особистого страхування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / Т.В. Блащук. – Київ, 2003. – 20 с. 6. Васильев А.М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А.М. Васильев. – М.: Юридическая литература, 1976. – 264 с. 7. Гуменюк І.О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 "Трудове право; право соціального забезпечення" / І.О. Гуменюк. – Харків, 2001. – 21 с. 8. Елкін М. Особенности классификации страховых финансовых правоотношений / М. Елкін // Право и жизнь: Независимый правовой журнал. – М.: Манускрипт, 2002. – № 50. – С. 245-249. 9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України № 8073-X від 07 грудня 1984 року / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – №51. – ст. 1122. 10. Мамедов А.А. Страхование право-комплексная отрасль законодательства / А.А. Мамедов // Законодательство и экономика. – 2004. – №7. – с. 73-77. 11. Овчинников Н.И. Понятие и классификация хозяйственных договоров: учеб. пособие / Н.И. Овчинников. – Владивосток, 1970. – 160 с. 12. Пацурия Н.Б. Страхование право України: Навч. посібник / Н.Б. Пацурия. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 176 с. 13. Про внесення змін до Закону України "Про страхування" : Закон України №2774-IV від 07 липня 2005 року / Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 37. – ст.447. 14. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 01 липня 2004 року № 1961-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1. – ст.1. 15. Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №18. – Ст.78. 16. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования / В.К. Райхер. – М.: Изд-во АН СССР, 1947. – 282 с. 17. Сабодаш Р.Б. Страхування кредитних ризиків: цивільно-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / Р.Б. Сабодаш. – Київ, 2007. – 20 с. 18. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В.И.Серебровский. – М.: Статут (в серии "Классика российской цивилистики"), 1997. – 567 с. 19. Сильченко Н.В. Проблемы предмета правового регулирования // Государство и право. – 2004. – № 12. – с.55-64. 20. Тарабарин Б. Система и источники европейского страхового права / Б. Тарабарин // Страхование право. – 2003. – №1. – с. 30 – 45. 21. Твердомед К.М. Законодательство про страхування в Україні в період нової економічної політики (1921–1929 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / К.М. Твердомед. – Харків, 2004. – 21 с. 22. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 776 с. 23. Файер О. А. Страхування професійної відповідальності: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / О. А. Файер. – Харків, 2011. – 20 с. 24. Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право / Ю.Б. Фогельсон. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 264 с. 25. Чайкін І.Б. Правове регулювання страхування ризиків на ринках фінансових послуг : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 "Господарське право; господарсько-процесуальне право" / І.Б. Чайкін. – Харків, 2007. – 21 с. 26. Чирков А.П. Ответственность в системе права: Учебное пособие / А.П.Чирков. – Калининград: Изд-во Калинингр. ун-та, 1996. – 77 с. 27. Шиминова М.Я. Страхование право – комплексная отрасль права/ М.Я. Шиминова, Л.И. Корчевская // Страхование право. – 1998. – №1. 28. Юрах В.М. Фінансово-правові засади страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / В.М. Юрах. – Одеса, 2007. – 20 с. 29. Янишен В.П. Понятие и признаки страховых правоотношений в Украине: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.03 / В.П. Янишен. – Харьков, 1997. – 195 с.

Надійшла до редколегії 18.12.12